

**ОБРАЗ МАТЕРІ У ТЕТРАЛОГІЇ «ТРУДОВА КНИЖКА МАТЕРІ»
МИКОЛИ ТОМЕНКА**

**IMAGE OF MOTHER IN TETRALOGY 'MOTHER'S WORK RECORD CARD'
BY MYKOLA TOMENKO**

Томенко О.М.,

orcid.org/0000-0001-9528-8358

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*

У статті розглядається ідея створення та образна канва поеми «Трудова книжка матері», її центральний образ – образ матері, який виступає об'єднавчим для всіх розділів поеми. Визначається місце і роль поеми у творчості поета Миколи Томенка та в контексті сучасної української літератури. Розкривається основна тема тетралогії – образне осмислення подій колективізації, голодомору-геноциду українського народу у період 30-50-х років ХХ століття.

Проаналізовано частину розділів книги першої тетралогії, які найяскравіше ілюструють епоху та в яких образ матері виведений об'ємно, емоційно-напружено, психологічно-концентровано. Наголошено, що до кожного розділу поеми поет добирає як епіграф рядки із трудової книжки. Як наслідок, сухі цифри виливаються у пекучі образи, які емоційно і правдиво висвітлюють історію глуму над українською нацією. Серед них: «Віяла мати жито», «Накидала гній», «Місила глину», «Копала канавки», «Накидала попіл», «Зрізала капусту», «Ніч над буряками», «Верстат», «Жала жито», «В'язала жито», «Коноплі», «Соняшники» та інші. Це ті роботи, які сьогодні здаються якоюсь божевільною вигадкою, але в ті часи вони були щоденною жорстокою реальністю.

Наголошується, що роль цього твору в сучасній українській літературі є надзвичайно важливою, оскільки образ матері як берегині українського роду є наскрізною метафорою, символічним ключем, яким поет відкриває двері у світ жахливого минулого, спотвореного комуністичним режимом повоєнного дитинства, у світ рабського приниження людини, плюндрування моральних засад буття, традицій, віри, любові до рідного краю. На таких творах потрібно вчитися, щоб пам'ятати минуле і не повторювати помилок у майбутньому

Ключові слова: трудова книжка, образ матері, колгоспна праця, сталінський тоталітаризм, голодомор-геноцид, колективізація, трудовдень.

The concept of creating, and an image outline of 'Mother's Work Record Card' Poem, as well as its central image – the image of the mother, unifying all sections of the poem – are considered in the article. The place and role of the poem among the creative works of poet Mykola Tomenko and in the context of modern Ukrainian literature are determined. The main theme of the tetralogy is revealed - figurative comprehension of the events of collectivization, Famine, genocide of the Ukrainian people in the period of the 1930s-1950s.

A part of the tetralogy first book sections have been analyzed, those that the most vividly illustrate the epoch and where the image of the mother is presented in a voluminous, emotionally tense, psychologically concentrated way. It is emphasized that for each section of the poem the poet attaches an epigraph that are selected lines from the work record card. As a result, the cold figures turn into burning images that emotionally and truthfully describe the history of the Ukrainian nation abuse. Among them: "Mother is Winding Rye", "Pitchforking Manure", "Tempering Clay", "Digging ditches", "Scooping Ashes", "Cutting Cabbage", "Night over Beets", "Workbench", "Cutting Rye", "Sheaving Rye", "Hemp", "Sunflowers" and others. These are the works that seem today to be a crazy fiction, but were a daily cruel reality in those days.

It is emphasized that the role of this creative work in the modern Ukrainian literature is extremely important, because the image of the mother as the protectress of the Ukrainian family is a pervasive metaphor, a symbolic key the poet uses to open the door to the world of horrible past, the post-war childhood distorted by the communist regime, to the world of slavish human humiliation, destruction of moral principles of existence, traditions, faith, love for the native land. One should learn from such works in order to remember the past and not repeat mistakes in the future

Key words: work record card, image of mother, work in collective farm, Stalin totalitarianism, famine – genocide, collectivization, work day.

Постановка проблеми. Контекстуальний аналіз центрального образу тетралогії «Трудова книжка матері» здійснюється в площині творчості поета Миколи Томенка та літературного й історичного зрізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що дана тема не розглядалася комплексно, а лише в контексті творчості поета. У статті ми спиралися на дослідження академіка М. Жулинського

[3], літературознавця М. Наєнка, [4] Д. Білоуса[2], Е. Бабчук [1], В. Неволова, А. Бурлуцького, Д. Головка та інших, які аналізували творчість поета від початку 60-х років ХХ століття, акцентуючи на багатогранності таланту М. Томенка як поета, дитячого драматурга, публіциста, поета-пісняра, блискучого дитячого письменника, автора неперевершеної малої прози, – називаючи «Трудову книжку матері» – вершиною творчості письменника.

Постановка завдання. Завдання цієї розвідки – висвітлити образ матері як наскрізний у поемі «Трудова книжка матері», ідею та історичний контекст створення даного твору, а також образи-символи поеми, які стали архетипами сталінського тоталітарного режиму. Проаналізувати резонанс поеми в літературному та читацькому колі.

Виклад основного матеріалу. Микола Томенко належить до покоління шістдесятників. Проте дослідники творчості поета рідко акцентують на цьому увагу. На наше переконання, покоління шістдесятників окреслюється не лише іменами, внесеними до шкільної програми, але є набагато ширшим. Тому ми хочемо в даній статті розширити коло шістдесятників, з якими творив і спілкувався поет. Це і Петро Засенко, Дмитро Чередниченко, Дмитро Онкович, Володимир Забаштанський, Вадим Пепа та багато інших, які зробили чималий внесок у розвиток української літератури.

Перша книга Миколи Томенка «Дика груша» вийшла у 1968 році і була високо оцінена Олесем Гончаром та Петром Панчем, які заявили про прихід в літературу поета з новим естетичним баченням.

В даному дослідженні ми проаналізуємо ідею створення та образну канву першої книги із тетралогії – поеми «Трудова книжка матері», яка створювалася, за словами самого поета понад 30 років. І змогла з'явитися лише на початку 90-х років ХХ століття з приходом Незалежності України як обвинувальний вирок всій радянській тоталітарній системі.

Основною темою тетралогії «Трудова книжка матері» є образне осмислення подій колективізації, голодомору-геноциду українського народу у період 30-50-х років ХХ століття.

Ідея написання даної книги виникла із маленької трудової книги колгоспниці, матері поета, яку передали письменникові односельчани через кілька років після смерті матері. Цей документ фіксував зароблені трудовні у колгоспі в часи радянської колективізації. Для поета він став справжнім потрясінням і відкриттям. За тими цифрами і датами він «...вивчав Матір» [5, 15]. Адже мати поета померла у віці 56 років від каторжної колгоспної праці. Як з'ясувалося згодом, після виступу поета на Українському радіо на початку 1990 років, за такою ж трудовою книжкою стояла доля всіх матерів України. Таких трудових книжок були мільйони, і кожна з них фіксувала рабську працю, запроваджену радянською системою у період колективізації.

За словами радіожурналістки Емми Бабчук [1 с. 28], яка запросила поета на радіопередачі

«Суботні зустрічі», рядки поеми прозвучали вироком системі. Шквал дзвінків заповнив ефір. Слухачі плакали, згадували страждання своїх матерів. А потім сотні листів, в яких були викладені мінітрагедії маленької української родини, які, як стало зрозуміло, вилилася в загальнонаціональну катастрофу планового винищення української нації. «Спасибі Вам, дорогий Миколо Даниловичу, за біль серця, за гірку сльозу над могилами наших матерів, яких передчасно загнали туди непосильні норми, що поклалися на них, - писала Раїса Трохимівна Гончарук із Вінниччини. – Проплакала цілий день. Що бачили наші матері за життя? Страшно було слухати, що довелося винести їм на своїх плечах. Доземно вклоняюся вам від імені тисяч дітей колгоспних невірниць, і дозвольте вважати вашу поему пам'ятником на їх страждених могилах» [1, с. 28-29]. Позбавлені паспортів та засобів до існування, отримуючи або не отримуючи (в разі хвороби) пайку хліба чи зерна. Через усю поему трудова книжка матері проходить як реальний звинувачувальний документ і як узагальнений художній образ. Вона – найчесніша з усіх книжок, за словами самого поета [5, 16].

Поет вивів узагальнюючий образ Матері, за яким стояли тисячі інших матерів, які зранку до ночі стояли в квадраті колгоспного поля.

Цей твір був високо оцінений як літературознавцями, так і звичайними українськими читачами. Так, відомий український письменник Дмитро Білоус зазначав: «Є твори непроминальні, значущі, такі, що відображають не лише певні явища життя, а й саму епоху» [2, с. 120]. До кожного розділу поеми поет добирає як епіграф рядки із трудової книжки. І сухі цифри виливаються у пекучі образи, які емоційно і правдиво висвітлюють історію глуму над українською нацією. Це і «Віяла мати жито», «Накидала гній», «Місила глину», «Копала канавки», «Накидала попіл», «Зрізала капусту», «Ніч над буряками», «Верстат», «Жала жито», «В'язала жито», «Коноплі», «Соняшники» та інші. Це ті роботи, які сьогодні здаються якоюсь божевільною вигадкою, але в ті часи вони були щоденною жорстокою реальністю, яка заганяла матерів у круті глиняні заміси, щоб вижати з них останні сили:

Надривать жили в глині...

ЦЕ ВИ, МАМО, ВИ
НЕ ПІДВОДИТЕ ГОЛОВИ...

Бо ноги в замісі

Годин уже вісім... [5, с. 18].

І за таку тяжку працю людина отримувала 200 грамів дерті на день. Тому поет порушує тему

справедливості, людської гідності, а також повного безправ'я жінок в Україні, адже чоловіки в більшості не вернулись додому і увесь тягар лягав на плечі матерів. Автор щораз пише слово Мама з великої літери, віддаючи пошану за всі перенесені муки.

Як зазначає відомий літературознавець, академік Микола Жулинський «образ матері як берегині українського роду є наскрізною метафорою, символічним ключем, яким поет відкриває двері у світ жахливого минулого, спотвореного комуністичним режимом повоєнного дитинства, у світ рабського приниження людини, плондрування моральних засад буття, традицій, віри, любові до рідного краю» [3, с. 131].

Так, аналізуючи першу книгу тетралогії, можемо відтворити історію колгоспного минулого українців, яка фіксує різні види роботи, виконуваних матерями. Відповідно до запису у трудовій книжці 25 лютого 1951 року вони накидали гній, за 6 возів якого нараховано 0,9 трудоводня, а 26 лютого - 8 возів за 1,2 трудоводня. Це в лютому, на пекучому морозі, коли гній треба просто рвати із замерзлої купи, коли «руки до держака прикипають у матері...» [5, с. 16]. Це ж треба було вигадати таку роботу саме взимку, коли той гній нікому не потрібний, і не дорахувати навіть сотої до цілого трудоводня.

В іншому розділі «Копала канавки» автор змальовує протилежну картину – в спеку, коли земля аж тріщала під сонцем і дощу не було кілька місяців, матерям загадали копати канавки у твердому ґрунті:

П'ятдесят метрів крем'яного поля!

Хитається Мама на лопаті,

Як на вітрі тополя... [5, 23].

А ще гасло нагадує: «Не виконав норми – не йди з поля!» Маленькі діти помагали мамі в спеку ловити в пляшки довгоносиків, щоб не знищили урожай. Отак використовувалася і дитяча праця, яка не оплачувалася.

Ще один розділ, за яким стоїть емоційна картина, вихоплена поетом із сільського життя, називається «Здала попіл», за пів центнера якого отримала лише 0,75 трудоводня. А топити бідним матерям не було чим – про дрова чи торф можна було лише мріяти, то й несли до печі у люті морози то кізяки, то лозу чи корчі, бадиління очерету чи соняшники. А з них попелу не назбираєш багато, а державі – дай. І її не цікавило, звідки візьметься той попіл. Дітям було тепло на лежанці, з морозу сміялися, але до ранку хата вистигала, і тоді було мамі не до сміху.

Один із найдраматичніших, на нашу думку, розділів поеми називається «Ніч над буряками». Не вкладається в голову нашому поколінню, хто

і як вигадував ті клятві норми і як змушували їх виконувати, тримаючи у страху і покорі людей, які не могли спротивитися виконанню тих каторжних завдань, бо тут же їх могли віддати до суду. Ця тема образно охоплена поетом в іншому розділі «Поштограма «Віддати до суду»».

Трагічною напругою охоплений розділ «Крик над безоднею», який розкриває тему дітей війни, яка, на нашу думку, дуже актуальна і сьогодні, в час російсько-української війни, яка триває в Україні. Це дуже страшний життєвий досвід брата Євгена, який, будучи підлітком, хотів допомогти визволенню села від німців, і допоміг визволителям роздобути човна для переправи. А сам, тікаючи від переслідувань до сусіднього села, підірвався на міні. Бідна мати мусіла виходжувати його, щодня долаючи десятки кілометрів до лікарні, адже дитина лишилася без ноги.

Концентрація художньо-емоційної напруги передана в образі матері, яку б'є серед поля голова колгоспу. Цей розділ – «Били матір серед поля» – як вирок людському лицемірству і жорстокості, бо ж били матір за в'язку гнилої соломи, що несла з поля дати худобині, яка ревіла з голоду. І били СВОЇ, яким імперія дала владу і наган у руки, свої, що жили поруч, «свої чухмарики, - // телепні вухаті, - // в сто раз гірші // від чужого // затятого ката» [5, 87].

Навіть коні відвернулись,

Бо їм боляче було дивитися...

А він бив, сатана,

У спину і в груди,

Бив ногами й кулаками,

Маленьку, беззахисну

Жінку

За день до Різдва Христового...

Упала в сніг...

І в снігу бив... [5, 88].

Третя книга тетралогії «Трагічні етюди» повністю побудована на архівних матеріалах та історичних документах, свідченнях очевидців, на листах-відгуках про часи голодомору, геноциду, репресій та колективізації (1921-1922, 1932 – 1933, 1937, 1947, 1949 рр.). Ця книга є виразом-осудженням комуністичному режиму. І наскрізним образом невмирущості, доброти та жертвності у цій книзі є образ української жінки як символу української долі.

У книзі прочитуємо образи-символи, які з простих повсякденних понять перетворилися на код повоєнного покоління: колгосп, веретено, полотно, трудовдень, облігація, сепаратор, поштограма, тридцять третій, фінагент, об'їждчик,

гектари... Жорна деспотизму і тиранії закрутилися. «Добровільна здача зерна», про яку йдеться у Постанові ЦК за підписом Сталіна від 1 січня 1933 року [5, с. 228], і за яку не будуть застосовані репресії - це витрушування останніх зернин, які могли залишитися схованими від тоталітарної машини. І їх потрібно було віддати, і нікого не цікавило, як вижити без хліба. Слідом за цією постановою ішли поштограми, телеграми, листи до ЦК, де звітувалося про кількість вмерлих, а хто ще дихав – того віддавали до суду.

Висновки. У даній статті ми проаналізували лише декілька розділів поеми, аби окреслити

поетичний образ матері, розкритий у «Трудовій книжці матері» М.Томенка, який, на нашу думку, є найсильнішим на сьогодні у сучасній українській літературі та означили історичний контекст створення даного твору.

Якщо історія подає лише сухі цифри та дати, за якими стоять певні події, то книга Миколи Томенка емоційно та образно торкається душі кожного, хто прочитає її, і навіть сьогоднішнє покоління, для якого за словом «трудо-день» нічого не стоїть, починає розуміти ту епоху краще, адже книга внесена до вивчення у шкільну програму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабчук Е. А. Теплий. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів.* Київ : Щек, 2017. С. 22-29.
2. Білоус Д. Г. Важка дорога до правди. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів.* Київ : Щек, 2017. С.120- 124.
3. Жулинський М. Г. Білі автографи української долі. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів.* Київ : Щек, 2017. С.130 - 135.
4. Наєнко М. К. Проголосував би й сам Шевченко. *Повертаюсь сьогодні до себе. Микола Томенко в колі друзів.* Київ : Щек, 2017. С. С.34-47.
5. Томенко М. Д. Трудова книжка матері : епічно-психологічна поема народного болю. Київ : Фенікс, 2008. 307 с.